

FIERĂRIA DE LA VAȘCAU ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

A. ILEA și I. POPOVICI

Începuturile exploatărilor miniere în districtul Beiușului sînt atestate documentar abia în sec. al XIII-lea¹ cînd, deja, districtul făcea parte din marele domeniu feudal al Episcopiei romano-catolice din Oradea. Episcopia, în calitate de stăpîn feudal, în dorința de a-și spori sursele de venituri a dat o atenție deosebită exploatării bogățiilor subsolului: argint, cupru, plumb și fier. Statutele Capitlului din Oradea menționează că la anul 1300, episcopul Emeric cedează capitlului a treia parte din veniturile minei de argint din Beiuș, pentru cheltuielile zilnice ale capitlului². Tot în secolul al XIII-lea este atestată documentar și exploatarea fierului la Beiuș³. În următoarele două secole mențiunile referitoare la exploatarea minereurilor în această zonă sînt sporadice. La începutul secolului al XVI-lea se observă o preocupare a episcopiei pentru reactivarea vechilor mine și întreprinderea unor noi prospecțiuni geologice.

În acest scop, la 13 mai 1501 episcopul Dominic, în fața palatinului regatului Ungariei, Petru Gereb de Virgarth, a încheiat un contract cu Ioan Turzo de Bethlenfalva, cămărașul din Cremnici, considerat ca „cel mai pregătit și mai îndemînic, între alții, din acest regat”, care să binevoiască să cerceteze locurile de munte, unde se nădăduiește că se găsesc mine, „pe care să le sape, să le cultive și să le lucreze”.

Cămărașul mai sus amintit a primit oferta, în primul rînd „pentru folosul și binele regatului”. Mai mult, a promis că pentru a începe „exploatarea munților va pune la contribuție toată munca și stăruința lui”. Pentru ca Ioan Turzo să poată începe și continua această lucrare, episcopul „s-a învoit și i-a dat dreptul lui și tuturor urmașilor săi să

¹ V. Bunyitai, A Váradi Káptalan legrégibb statutumai, a Váradi káptalan megbízáságból, Oradea, 1886, pag. 17—18.

² Ibidem.

³ M. Maghiar, St. Olteanu, Din istoria mineritului în România, București, 1970, pag. 103.

deschidă munții, să-i exploateze și să-i lucreze, unde i se va părea mai cu folos, să construiască ateliere (officinas) și tot ce i se va părea necesar în orice loc în pădurile din acel teritoriu, să ardă și să producă cărbuni". Pe lângă acestea, episcopul i-a dat drept liber „să culeagă și să folosească roadele din ape, de pe țărături și din riurile curgătoare aici fără nici o opreliște, să vîneze și să culeagă mierea de albine". Ioan Turzo s-a obligat să dea după ce va începe producția, din cupru a șaisprăzecea parte, adică din 16 măji o majă, din argint, urbura ceea ce reprezenta a 10 parte, iar din plumb a 16 parte⁴.

În acest contract nu este amintită exploatarea fierului, ceea ce nu înseamnă, însă, că preocupările pentru producerea acestui metal au fost părăsite. Urbariul domeniului Beiuș din anul 1600 înregistrează o fierărie (Fodina ferrea) în satul Boi (contopit apoi cu Vașcăul) deservită de 11 sate din jur, care erau scutite de cens în schimbul muncilor efectuate la fierărie⁵. Fierăria folosea aproape în exclusivitate munca iobăgească atît gratuită cît și plătită, funcționa 5 zile pe săptămîină și producea aproximativ 25 măji fier săptămînal⁶.

Exploatarea fierului la Vașcău a continuat și după înființarea pașalicului de Oradea, folosindu-se din plin mina de lucru iobăgească în contul obligațiilor feudale⁷.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea (1692) după ce Episcopia rom. cat. din Oradea și-a recîștigat vechile drepturi de stăpîn feudal, atît din dorința de a-și acoperi necesitățile interne ale domeniului cît și pentru sporirea veniturilor bănești, a manifestat interes deosebit pentru exploatarea zăcămintelor subsolului.

În primul rînd s-a îngrijit de funcționarea în continuare a vechilor instalații de acest gen existente pe domeniul său.

•

Întrucît, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în districtul Beiușului sînt menționate mai multe fierării, intenționăm să tratăm în cele ce urmează pe cea mai importantă dintre ele, fierăria de la Vașcău.

Materialele documentare pe care le avem la îndemînă și care ne furnizează prețioase date privind obținerea și prelucrarea fierului la Vașcău sînt: inventarele fierăriei din anii 1721, 1723 și 1745, socotelile (rationes) anuale ale fierăriei din perioada 1737—1743, socotelile provizoratului Vașcău din anii 1744—1750, conscrierile bunurilor și veniturilor episcopiei din anii 1721 și 1733, precum și alte documente.

⁴ I. Kereszturi, *Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum Episcopatus et Capituli M. Varadinensis*, 1806, pag. 261—264.

⁵ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, pag. 855.

⁶ *Ibidem*, pag. 850—851.

⁷ *Istoria României*, vol. III, pag. 37—38.

Termenii de „fierărie”, de „mină de fier” înscrși în documente sub diferite forme⁸, ferrifodina, ferricudina, ferricussoria, malleatura, Vas-hâmor, cuprind, ca și în cazul manufacturilor de fier de pe alte domenii, întregul complex de obținere și prelucrare a fierului, adică minele propriu zise, cuptoarele de reducere a minereului și atelierele de prelucrare a fierului. Extracția minereului din mine nu era încă separată de reducerea acestuia și nici de prelucrarea fierului, toate acestea intrând în acelaș complex al producției⁹.

Inventarul fierăriei din anul 1721 înregistrează toate imobilele situate în curtea fierăriei cu toate accesoriile lor¹⁰.

Intr-un șopron ridicat pe stâlpi de lemn și acoperit cu scîndură sînt două cuptoare de topit minereul, în stare bună. Fiecare cuptor are o pereche de foi cu tot aparatul necesar. Foile sînt vechi „de ani de zile”, prevăzute cu țevi de fier la capete. Roata care pune în mișcare foile are un ax sau grindei (Gerendely) din lemn, prevăzut cu două cercuri de fier și la capăt cu două cepuri (csapok). Aici se găsesc și diferite unelte: un clește mare pentru scos fierul din cuptor, o țeapă pentru zgură, 2 ciocane pentru sfărîmat minereul, 2 lopeți și două topoare pentru tăiat fierul. Mai sînt aici și două cîntare (maja) din fier, unul pentru măsurarea minereului și altul pentru măsurarea fierului obținut, prevăzute cu greutateți de o jumătate majă și subunitățile ei.

Intr-un alt șopron ridicat de asemenea pe stâlpi de lemn și acoperit cu scîndură se află atelierul fierarilor, cu un cuptor pentru reîncingerea fierului prevăzut cu o pereche de foi, unul nou și altul vechi. Tot aici se mai găsesc un ciocan mare, o nicovală mare pe care fierarii își repară uneltele, 2 bare de fier, 5 cheițe, o țeapă pentru cuptor, un tăietor de fier, un topor, o nicovală cu vîrfuri (Szarvas ülö), roata hidraulică pentru foi și ciocanul de bătut. Alături există două încăperi pentru depozitarea fierului prelucrat, una în care meșterii fierari depozitau fierul înainte de a-l preda „oficialului” și alta în care oficialul ținea fierul pînă la valorificarea lui. Aceste încăperi sînt construite din birne, cu uși din scîndură, cu țîțini și zăvoare din fier și închise cu lacăt. Într-una din ele este și un cîntar cu greutatețile necesare pentru cîntărirea fierului.

În curte mai este un șopron din nuiele bătut cu pămînt, în care se depozitează cărbunile. Inventarul mai cuprinde și casa oficialului, bucătăria, grajdurile, pivnița, crîșma cu toate cele de trebuință. Curtea este înconjurată cu gard prevăzut cu o poartă din scîndură și închisă cu lacăt. Înafara curții sînt 3 grădini una pentru legume și două pentru fîn și pășune necesare cailor oficialilor.

⁸ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fondul Episcopia rom. cat. din Oradea, Actele economice, socotelile fierăriei și ale provizoratului Vașcău.

⁹ D. Prodan, Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII, în Anuarul institutului de istorie din Cluj, I—II, 1958—1959, pag. 31.

¹⁰ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fond Episcopia rom. cat. din Oradea, Registre, nr. 368, fila 136—138.

Inventarul din anul 1723¹¹, nu aduce nimic nou față de primul. Aceste două inventare sînt destul de sumare, redactate defectuos, folosesc termeni ieșiți din uz și foarte greu de identificat. Din cele ce ne relatează inventarele constatăm, deci, că fierăria de la Vașcău, în prima parte a perioadei studiate, avea două cuptoare pentru reducerea minereului și obținerea fierului și un atelier pentru prelucrarea fierului, prevăzute cu utilajele și uneltele necesare. Instalațiile de obținere a fierului și cele de prelucrarea lui erau dispuse separat în șoproane diferite și erau acționate de forța apei. Aici sînt menționate în general aceleași instalații și unelte, întîlnite și la alte fierării, cum ar fi cele de pe domeniul Hunedoarei¹².

Documentele nu pomenesc cînd anume fierăria de la Vașcău a fost înzestrată cu instalații și utilaje noi, dar, în anul 1733 sînt înregistrate cinci așa numite „ustrine” (ustrinae) prevăzute cu cuptoare, roți și gropi (fossae), dintre care una construită din piatră și în care din lipsă de pricepere a topitorilor nu se lucrează de mai mult timp. Dacă aici s-ar aduce oameni pricepuți, s-ar putea obține un venit ca și de la ustrina cea mare. Tot aici sînt amintite și două ciocane (mallei) pentru baterea fierului, unul mare și altul mic. Pentru meșterii fierari și lucrători este o casă din lemn cu două camere¹³. Începînd cu anul 1737 este atestată frecvent, de la an la an, funcționarea a două ateliere de prelucrat fierul (maleaturae), atelierul mare și atelierul mic.

Atelierul mic era numit și „fierăria” românilor (malleatura valachorum) pentru că aici lucrau în general numai români, acesta este atelierul cel mai vechi, menționat în perioada anterioară.

Cele două ateliere sînt descrise și în inventarul întocmit la 15 aprilie 1745¹⁴ de către provizorul de Vașcău, Stanislau Moncsko. Atelierul mare (Nagy Hámor) cu pereți din piatră și acoperiș nou din șindrilă, are 3 uși duble. Peretele dinspre apă este în stare bună. În interior se găsește un cuptor mare deservit de o pereche de foi care necesită reparație. Roata și ciocanul mare sînt în stare bună. Mai există două nicovale, una bună și una crăpată, o nicovală cu vîrfuri și alte două cuptoare cu foi. „Jilipul” și cele 2 „fludere”, care constituie canalul de adus apa sînt noi. Depozitul de cărbuni din spatele atelierului necesită unele reparații. Există două încăperi din lemn, închise cu drugi de fier, pentru păstrarea uneltelor.

Despre al doilea atelier, atelierul românilor (oláh hámor) inventarul menționează că e deteriorat. Alături de atelierul deteriorat, sub

¹¹ Ibidem, fila 141—143.

¹² D. Prodan, Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII, în Anuarul institutului de istorie din Cluj, I—II, 1958—59, pag. 33—36.

¹³ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fondul Domeniul episcopesc român-unit din Beiuș, inv. 1, pag. 309—310.

¹⁴ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fond Episcopia rom. cat. Oradea, Actele economice, socotelile provizoratului Vașcău, anul 1745.

un acoperiș de scînduri este un cuptor reparat, cu 4 foi și 2 grătare noi. Depozitul pentru cărbune este gol. Uneltele vechi din fierăria românilor, cuprinse în inventar erau: o lopată, 17 cheițe mici, 1 clește mare, o nicovală mijlocie (Szerák), 4 ciocane mici, 3 ciocane mari, 2 găuritoare, 2 forme stricate, 10 cercuri, 2 țevi pentru foale, 2 forme, 2 bare de fier pentru forme, un cîntar cu greutatea lui și „troaca”¹⁵ cu lanț pentru măsurarea minereului.

Prin urmare, în a doua parte a perioadei studiate fierăria de la Vașcău funcționa cu două ateliere înzestrate cu toate cele necesare producerii și prelucrării fierului.

Inventarele, socotelile fierăriei precum și alte documente nu ne dau suficiente informații în ceea ce privește localizarea minelor, modul de exploatare și înzestrarea lor. Știm doar că minele de fier se aflau în hotarul satelor Crișcior și Poiana. După cum reiese din socotelile fierăriei, minerii (minerae, fossore minerarum, lapididae, köfar-a gók) erau înzestrați cu sape, târnăcoape (csákány), bare de fier pentru forțat minereul, burghiuri, icuri etc. Anual se aloca o anumită sumă de bani și cantități de fier pentru confecționarea și repararea uneltelor lor. În 1741 s-a cheltuit o majă și 41 libre bare subțiri de fier, iar în 1744 s-a plătit fierarilor suma de 7 florini renani și 36 creițari pentru repararea instrumentelor și a instalației (Hévé) de ridicat minereul. Pentru dizlocarea minereului se folosea după 1737 ca explozibil praful de pușcă. Minereul se scotea din mină cu „trocile”, cu roabele și cu ajutorul unui sistem (hévé) de ridicare despre care materia documentar amintește doar tangențial, că în anii 1744—45 s-au cheltuit pentru repararea lui 2 florini renani (fl. rh.) și 3 creițari (cr.)¹⁶.

*

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca și în secolul precedent, în industria manufacturieră a Transilvaniei lucrătorii erau în cea mai mare parte iobași, care munceau în contul obligațiilor feudale¹⁷.

La fierării, în sarcinile iobăgești ale locuitorilor intrau în primul rînd muncile auxiliare ca: extragerea și transportarea minereului, arderea cărbunilor și transportarea lor, diferite alte transporturi precum și lucrul în ateliere¹⁸.

¹⁵ În documente troca la început era și unitate de măsură în locul mășii (centenarius) 1 troca = 1 centenarius = 100 libre (fonti), 1 centenarius = 56 kg.

¹⁶ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fond Episcopia rom. cat. din Oradea, Actele economice, socotelile provizoratului Vașcău, 1744.

¹⁷ B. Surdu, Contribuții la problema nașterii manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în Anuarul institutului de istorie din Cluj, VII, 1964, pag. 208.

¹⁸ Ibidem, pag. 209.

Pentru asigurarea unor bune condiții de funcționare a fierăriilor, erau repartizate pentru deservirea fiecăreia, câteva sate din apropierea lor.

La 1721 fierăria de la Vașcău era deservită de un număr de 20 sate¹⁹ toate făcând parte din șpanatul Vașcău. Aceste sate erau obligate, în contul censului²⁰, să scoată și să transporte săptăminal 90 $\frac{1}{2}$ măji minereu, să ardă și să transporte 19 $\frac{1}{2}$ coșuri cărbune. Cantitățile ce urmau a fi prestate erau stabilite concret, pentru fiecare localitate în parte. De exemplu, satul Vașcău dădea săptăminal, 2 coșuri²¹ cărbune și o majă minereu, satul Poiana dădea 9 măji minereu, satul Crișcior 17 $\frac{1}{2}$ măji minereu, iar Leheceni 2 coșuri cărbune.

Pe măsura lărgirii capacității fierăriei, a folosirii unei cantități mai mari de minereu, a crescut numărul satelor care lucrau pentru fierărie și de asemenea și obligațiile lor au fost sporite. Conscrierea din anul 1733 înregistrează un număr de 29 sate care efectuau muncile auxiliare la fierărie. În anul 1743 erau deja 31 sate, obligate să dea toate la un loc 4 656 măji minereu și 2 348 coșuri cărbune²².

Făcînd o comparație a obligațiilor, defalcate pe localități, observăm o considerabilă sporire a lor, mergînd uneori chiar pînă la dublarea lor. Astfel satul Căbești la 1733 dădea 520 măji minereu pe an, iar la 1743 dădea 955 măji minereu, satul Crișcior dădea, la 1733, 650 măji minereu și 1 092 măji la 1743, satul Cărpinet, 104 coșuri cărbune și 52 măji minereu la 1733 și 154 coșuri cărbune și 104 măji minereu la 1743. În conscrierea din anul 1721 se menționează că o parte din muncile pentru repararea fierăriei și a uneltelor erau efectuate tot în contul censului de către iobagii dintr-un alt șpanat din domeniul Beiușului.

Din cauza sarcinilor prea mari, a lipsei de mijloace de transport a drumurilor greu accesibile iobagii nu-și puteau achita la timp obligațiile la fierărie. Concludente sînt în acest sens restanțele de minereu și cărbune înregistrate aproape în fiecare an în socotelile fierăriei. În anul 1740²³ urma să se administreze 846 coșuri cărbune și

¹⁹ Satele: Vașcău, Bărăști, Suștiu, Leheceni, Vărzarii de Jos, Vărzarii de Sus, Cîmp, Cărpinet, Poiana, Săliște de Vașcău, Căbești, Briheni, Hotărâl, Ponoare (Călugări), Izbu (Sohodol), Lunca, Urșești (azi contopit cu Lunca) Sîrbești, Foltești și Crișcior.

²⁰ În cazul nostru censul include: răscumpărarea tuturor obligațiilor în muncă, a dijmei și nonei din cereale, a datoriilor și obligațiile în bani.

²¹ Se folosea coșul de căruță (scirpeis sau szekérkas) egal cu 9 cîble (36 veka). Un coș de cărbune se obținea din 1 $\frac{1}{2}$ stîljen³ de lemne.

²² Celor 20 sate amintite li s-au mai adăugat satele: Ghighișeni, Petrileni, Rieni, Dr. Fetru Groza (Ștei) Seghiște, Hîrșești, Sighiștel, Cîmpanii de Jos, Cîmpanii de Sus, Fînațe și Băița. Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fondul Episcopia rom. cat. din Oradea, Actele economice, manufacturi, dosar 108 (1743).

²³ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fondul Episcopiei, Actele economice, manufacturi, dosar 105 (1740).

1898 măji minereu, restanțe din anii trecuți, iar în anul 1741²⁴, 2 274 coșuri cărbune și 2 982 măji minereu restanțe din 1740. În unele cazuri satele își răscumpărau în bani o parte din aceste obligații. În anul 1742 a fost răscumpărată restanța de 2 915 coșuri de cărbune.

Dat fiind că pământul arător al satelor din jurul Vașcăului era de o fertilitate slabă, locuitorii încercau să-și găsească un mijloc de trai și prin munca la fierărie sau la alte manufacturi de pe domeniul episcopiei. Iobagii efectuau aceleași munci auxiliare de scoatere și transportare a minereului, de tăierea lemnelor, arderea cărbunilor și transportarea lor, dar de această dată erau plătiți în bani. În socotelile provizoratului Vașcău din anii 1744—1745²⁵ se arată că li s-a plătit minerilor din Căbești, Cîmp, Ponoare și Izbuc suma de 54 fl. rh. și 48 cr. pentru cumpărarea prafului de pușcă și pentru alimente. S-ar putea ca aceștia să fi fost angajați temporar, prin contract, pentru o anumită perioadă, așa cum se obișnuia și în alte munci. Din cheltuielile (erogatio) fierăriei pe anul 1743, reiese că locuitorii din Crișcior au vîndut fierăriei 13 coșuri cărbune a 51 cr. coșul și 36 măji minereu, a 6 cr. maja.

Locuitorii din Crișcior, Cărpinet, Sighiștel, Hîrșești, Ponoare, Suștiu și Vărzarii de Sus au primit în anul 1741, 38 fl. rh. pentru tăierea a 152 stînji lemne, a 15 cr. stînjenul și 39 fl. rh. și 23 cr. pentru transportarea a 139 coșuri cărbune, a 17 cr. coșul²⁶. În anul 1742 fierăria a plătit suma de 79 fl. rh. și 24 cr. pentru 397 zile muncă la tăiatul lemnelor pentru cărbune, a 12 cr. ziua.

Documentele ne informează că pentru arderea cărbunilor se folosea și mină de lucru specializată, cărbunarii (carbonari), atît din rîndul localnicilor cît și veniți din alte țări. În anul 1743 cărbunarii din Zips (Scepusium), angajați prin contract, au primit 29 fl. rh. și 12 cr. pentru arderea cărbunilor. În același an cărbunarul Elias Pincsak cu cei doi lucrători (socii) Simon Progner și Andrei Liptak și tînărul Ioan Palko au primit săptămînal 7 fl. rh. și 30 cr.; au primit de asemenea pentru hrană (propane), $\frac{3}{4}$ metrete cereale lunar²⁷. Dat fiind că cei 4 cărbunari erau din Zips, fierăria s-a angajat să suporte și cheltuielile de deplasare la locul de muncă. Dintre locuitorii de la sate, despre care nu știm dacă erau localnici sau străini așezați aici, sînt amintiți la 1744—45 cărbunarii Toma Bergt, Ioan Nagy și Andrei Hubert din Briheni. La 1750 cărbunarii Hubert Andrei și Bogy Mihai au ars și transportat 330 coșuri de cărbune²⁸.

²⁴ Ibidem, dosar 106 (1741).

²⁵ Ibidem, socotelile provizoratului Vașcău anul 1744.

²⁰ Ibidem, manufacturi, dosar 106 (1744).

²⁷ Ibidem, dosar 108 (1743).

²⁸ Ibidem, socotelile provizoratului Vașcău, anul 1750.

Observăm deci, că mai ales spre sfârșitul perioadei de care ne ocupăm fierăria folosea, pentru arderea cărbunilor, în măsură apreciabilă forța de muncă plătită, cărbunarii, chiar și aduși din alte părți.

Transportarea minereului de la mine la topitorii o efectuau iobagii cu căruțele sau carele. Așa numiții „purtători” care transportau minereul pe cai cu ajutorul corfelor, întilniți în mod frecvent la fierăriile din Transilvania²⁹, aici nu sînt amintiți.

*

În mod obișnuit, în această perioadă, fierăriile nu funcționau tot timpul anului, întrerupîndu-și activitatea în timpul iernii din cauza frigului și vara în perioada de vîrf a muncilor agricole³⁰.

Documentele studiate nu menționează întreruperea producției la fierăria de la Vașcău pe timpul verii. Uneori în lunile de iarnă, fierăria își întrerupea activitatea din cauza frigului. Astfel în anul 1737 producția fierului începe numai cu data de 21 martie³¹. Se menționează de asemenea că din cauza frigului și a apei înghețate, nu s-a lucrat la fierărie în lunile ianuarie și februarie ale anului 1750³². Din „intra-tele fierului” deducem că în prima jumătate a secolului al XVIII-lea fierăria a funcționat fără întrerupere în majoritatea anilor. Extrasele lunare, cuprinzînd producția, veniturile și cheltuielile fierăriei sînt o dovadă în plus a faptului că manufactura funcționa în general tot timpul anului. Probabil își întrerupea lucrul cîte o săptămînă de Paști și de Crăciun, cum se obișnuia și înainte vreme³³, dar documentele nu amintesc acest lucru.

*

Procesul tehnologic pentru obținerea fierului este același ca și la alte fierării³⁴ din Transilvania. Minereul transportat la fierărie se pregătea pentru cuptoare, adică se mărunțea și chiar se usca dacă era cazul. Se introducea apoi în cuptoarele de topit (fornaces liquaefactoriac) împreună cu cărbunii de lemn. Focul la cuptor era întezit de o pereche de foi. Foile se compuneau dintr-o roată, din aparatul de suflat propriu zis prevăzut cu două țevi de fier și erau acționate de

²⁹ N. Maghiar, Șt. Olteanu, op. cit., pag. 169.

³⁰ B. Surdu, op. cit., pag. 157.

³¹ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fd. Episc., Acte economice manufacturi, dosar 102 (1737).

³² Ibidem, dosar 124 (1750).

³³ D. Prodan, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. II, Buc., 1968, pag. 849.

³⁴ B. Surdu, op. cit., pag. 156.

forța apei. Fierul obținut din minereul topit curgea pe masa de fier (tabulla) așezată sub țevile foilor.

Astfel se obținea fierul brut, care trecea apoi la atelierele de bătut ale fierarilor. Aici, fierul era reîncins într-un alt cuptor, ars de asemenea cu cărbuni și prevăzut cu o pereche de foi puse în mișcare de roata de apă. Fierul încins se scotea din cuptor, se despica, se așeza apoi pe nicovală și se bătea în forma dorită cu ciocanul mare de bătut fierul (malleus). Ciocanul era ridicat ritmic pînă la înălțimea necesară cu ajutorul unei instalații acționate tot de o roată de apă, apoi era lăsat să cadă pe nicovală. Fierul să bătea sub formă de bare groase (Ferri crassiores), bare subțiri (ferri subtiliores) și brăzdare de plug (vomera).

Apa necesară pentru punerea în mișcare a roților hidraulice era adusă din valea în apropierea căreia era ridicată fierăria, cu ajutorul „jilipurilor” și „ fluderelor” construite din scînduri sau grinzi, prinse cu copcii și cuie de fier. Fluderele erau prevăzute cu supape pentru scurgerea apei. Aceste instalații necesitau reparații dese, fapt consemnat și în cheltuielile anuale ale fierăriei.

*

O imagine clară asupra producției fierăriei, ne putem face urmărind, în socotelile fierăriei și ale provizoratului, intrările din fier brut și mai ales prelucrat. Unitatea de măsură pentru fier, atît în stare brută cît și prelucrat, era maja (centenarius). Pentru obținerea unei măji de fier erau necesare în medie 5 măji minereu și un coș cărbune. La acestea se adaugă și pierderile în timpul procesului de producție.

În anul 1721 săptămînal se consumau 88 $\frac{1}{2}$ măji minereu și 18 coșuri cărbune pentru obținerea a 11 măji fier³⁵. Raportînd producția săptămînală la întreg anul, adică la 52 săptămîni obținem o producție anuală de 572 măji.

Explicația producției mai scăzute a anului 1721 față de cea înregistrată în urbariul domeniului Beiuș din anul 1600, de 25 măji săptămînal, o găsim în lipsa de mînă de lucru datorată depopulării în parte a acestor locuri la sfîrșitul sec. al XVII-lea în timpul luptelor cu turcii, și urmărilor răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea. Făcînd o comparație a numărului capilor de familie la 1721 cu cei înscriși la 1600 observăm o descreștere a populației satelor din domeniul Beiușului, la începutul sec. al XVIII-lea. De exemplu satul Vașcău are înscriși la 1600, 22 capi de familie, iar la 1721, 18 capi de familie, satul Poiana are 30 la 1600 și 12 la 1721, satul Fînațe are 53 la 1600 și

³⁵ Filiala Arhivelor Statului Bihor, Fond Episcopia rom. cat. de Oradea, Registre, nr. 368, pag. 12.

23 la 1721, Vărzarii de Sus are 50 la 1600 și 19 la 1721, iar Seghiște are 34 la 1600 și 14 la 1721.

La 1730 socotelile „curatorului” fierăriei (Curatoris Ferri Malleorum) înregistrează intrări de 1 475 măji iar la 1731, 1 148 măji³⁶. Dat fiind că aceste cifre sînt luate din conscriere, lipsindu-ne socotelile fierăriei din această perioadă, ele sînt aproximative, nu cuprind numai fierul produs de fierărie în anul respectiv. Nu se specifică, de asemenea, dacă fierul era brut sau prelucrat. Începînd cu anul 1732 fierul prelucrat apare diferențiat pe cele trei categorii: bare groase, bare subțiri și brăzdare de plug. Diferențierea acestor categorii este dată în primul rînd de forma și calitatea fierului, după cum rezultă și din prețurile de vînzare și din salariile meșterilor care băteau fierul.

În anul 1737 „au intrat de la 21 martie pînă la 31 decembrie” 775 măji bare groase de fier și 121 bare subțiri, în total 896 măji. Înscamnă că lunar se producea în medie 99 măji fier, iar săptămînal ar reveni circa 21 măji³⁷.

În anul 1738 fierăria a produs după cum urmează:

- de la 1 ian. la 12 mai, 311 măji, 75 libre bare groase, 48 măji bare subțiri;
- de la 12 mai la 30 ian., 219 măji, 75 libre bare groase, 47 măji bare subțiri;
- de la 12 mai la 30 ian., 10 măji, 75 libre bare groase;
- de la 30 iunie la 19 august, 29 măji, 50 libre bare groase, 88 măji bare subțiri;
- de la 19 aug. la 31 dec., 114 măji, 50 libre bare groase, 77 măji bare subțiri din zgură;
- de la 19 aug. la 31 dec., 25 măji, 75 libre bare subțiri.

Se menționează că din barele groase s-au luat 196 măji pentru transformarea lor în brăzdare de plug. În total în anul 1738 s-au produs 972 măji, 75 libre fier. În tot cursul anului 1740 au intrat de la „fierăria nemților” 246 măji fier, de la fierăria proprie a lui Iosif Vinyovsky 221 măji și de la „fierăria românilor” 203 măji și 50 libre, însumînd 670 măji. După cum reiese din socotelile provizoratului Vașcău, au intrat de la 1 ian. 1744 pînă la 30 aprilie 1745, 1 093 măji și 50 libre fier din cele trei categorii. În anul 1749 au intrat 873 măji fier.

Din extrasele lunare ale anului 1750 deducem că în luna iunie fierăria a produs 116 măji fier, în luna august 51 măji, 50 libre fier, iar în luna decembrie 111 măji, 50 libre.

Făcînd o medie lunară pentru producția anilor mai sus menționați obținem: 1737 — 99 măji lunar; 1738 — 81 măji; 1740 — 53 măji;

³⁶ Fil. Arh. Stat. Bihor, Fd. Domeniul Episcopesc rom. unit Beiuș, nr. 1.

³⁷ Fil. Arh. Stat., Fd. Episcopia rom. cat. Oradea, Actele economice, manufacturi, dosar 103/1738.

1744—45 — 68 măji; 1749 — 72 măji; 1750 — 74 măji. Rezultă de aici că, în a doua parte a perioadei tratate, fierăria de la Vașcău producea lunar în medie circa 76 măji de fier sub formă de bare groase, bare subțiri și brăzdare, producție mult ridicată față de cea înregistrată la 1721. Observăm că producția era destul de diferită de la an la an precum și de la lună la lună. Nu putem stabili în care din luni producția era mai mare și în care mai scăzută.

Sînt menționate cazuri cînd o parte din fierul intrat, provenea de la atelierele proprii ale unor fierari, cum erau Iosif Visnyovsky și Stanislav Moncsko. Aceștia luau de la fierărie o anumită cantitate de fier brut pe care îl prelucrau în aceleași condiții ca și cei din cadrul fierăriei.

În această perioadă fierăria de la Vașcău producea în primul rînd fierul brut, prelucrat apoi sub formele amintite. Dar maiștrii bătători de aici, după cum ne indică socotelile fierăriei, confecționau și diferite instrumente și unelte din fier. În anul 1741 la fierăria nemților s-au confecționat sape, hîrlețe, ciocane mari, ciocane mici, clești și tăietoare de fier. Meșterii fierari de la fierărie au produs în anul 1749 50 sape, 50 hîrlețe și un ciocan mare. În cea mai mare parte, însă, producția de instrumente, unelte și diferite ustensile din fier rămînea pe seama meseriașilor fierari din cadrul domeniului.

*

Fierul produs la Vașcău era valorificat, în diferite moduri. În primul rînd era destinat acoperirii necesităților proprii ale domeniului episcopiei. În cadrul domeniului fierul se folosea la înzestrarea și repararea fierăriei și a altor manufacturi, la morile de cereale și de scînduri, la construirea și întreținerea diferitelor edificii domeniiale (clădiri administrative, biserici, măcelării, cîrciumi), la confecționarea diferitelor instrumente și unelte agricole. În anul 1738 s-au folosit 17 măji, 56 libre fier pentru repararea atelierului mare, a atelierului românilor și pentru confecționarea instrumentelor necesare minerilor. Pentru necesitățile domeniului Beiuș s-au administrat provizorului 47 măji, 79 libre fier. Provizorului de la Oradea i s-au dat 16 măji bare subțiri pentru întreținerea carelor. Prin urmare în anul 1738 din producția de 972 măji, 75 libre s-a cheltuit pentru nevoile domeniului o cantitate de circa 81 măji, media producției lunare din acest an.

În anul 1741 s-a folosit pentru întreținerea fierăriilor de la Vașcău, Pociovești și Drăgănești, pentru reparații la biserica din Vașcău, la aulă și la cîrciumă o cantitate de 49 măji, 64 libre din producția anuală de 656 măji, 25 libre. Din cele 1 093 măji fier, produse de la 1 ianuarie 1744 pînă la 30 aprilie 1745 s-au folosit pentru reparații la fierărie, pentru construirea a două fludere și pentru întreținerea edificiilor domeniiale o cantitate de circa 58 măji, 25 libre. Pentru con-

struirea noului ciocan (incudis) mare, pentru repararea foilor și a roților, pentru confecționarea uneltelor agricole cât și pentru alte necesități ale domeniului s-au cheltuit în anul 1749, 32 măji și 94 libre fier.

Calcululele de mai sus sînt efectuate după socotelile fierăriei și ale provizoratului. Fierul menționat aici se folosea în general numai pentru o parte a domeniului, pentru provizoratele Beiuș și Vașcău. Pentru restul domeniului, aparținător provizoratului de Oradea, fierul se administra de obicei de la oficiul de distribuire a fierului (distractoratus ferri) din Oradea, la care anual se aduceau anumite cantități de fier brut și prelucrat de la toate manufacturile de fier de pe domeniu. De aici, fierul se distribuia pentru nevoile domeniului sau se vindea. Întrucît la acest depozit intra fier și de la alte fierării (Drăgănești, Pocioveliște) de pe domeniu, nu putem stabili în ce proporție fierul de la Vașcău, intrat aici s-a folosit pentru necesitățile interne sau în alte scopuri.

Cea mai mare parte din producția fierăriei era destinată vînzării. După cum precizează și conscrierea din anul 1721³⁸, fierul se vindea, o parte direct de la fierărie, iar o parte la Beiuș și la Oradea. Fierul, se vindea, în cea mai mare parte prelucrat în formele arătate, rareori documentele menționează vînzări de fier brut. La Beiuș vînzările se efectuau în cadrul provizoratului, iar la Oradea fierul se vindea direct de la oficiul amintit.

Prețul de vînzare a fierului n-a fost același pentru întreaga perioadă de care ne ocupăm. La 1721 o majă de fier sub formă de bare groase sau poate chiar neprelucrat se vindea cu 6 fl. rh., iar o majă brăzdare cu 9 fl. rh.³⁹. Conscrierea din anul 1733 menționează că prețul de vînzare al fierului era de 5 fl. rh. maja, fără a specifica dacă era brut sau prelucrat. Începînd cu anul 1737 documentele înregistrează consecvent pînă în anul 1750 același preț de vînzare a fierului la Vașcău și anume:

- 4 fl. rh. 15 cr. maja de bare groase;
- 4 fl. rh. 40 cr. maja de brăzdare;
- 5 fl. rh. 6 cr. maja de bare subțiri.

Observăm de aici diferențierea prețurilor de vînzare în funcție de categoriile fierului. La depozitul din Oradea, însă, aceleași categorii de fier s-au vîndut la alte prețuri. În anul 1749 s-a vîndut cu 7 fl. rh. maja de bare subțiri și cu 7 fl. rh. 30 cr. maja de brăzdare.

Cea mai mare parte din fierul destinat vînzării ajungea în mîinile meșteșugarilor de pe domeniul episcopiei și din alte părți, care îl transformau apoi în unelte, obiecte casnice etc. pentru populație. Avînd în vedere că la această dată orașul Oradea era un puternic centru meșteșugăresc, mari cantități de fier se opreau aici.

³⁸ Fil. Arh. Stat. Bihor, Fd. Episc., Registre, nr. 368, fila 12.

³⁹ Ibidem, fila 3.

Cît fier anume se vindea anual, ne-o spun actele fierărici, fără a cuprinde însă și vînzările de la depozitul din Oradea. În anul 1737 s-au vîndut 485 măji, 63 libre bare groase, 49 măji, 69 libre bare subțiri și 100 măji brăzdare, însumînd 635 măji, 32 libre din producția de 896 măji. În prima jumătate a anului 1743 s-au vîndut 409 măji 86 libre din totalul de 555 măji fier produs în această perioadă, iar în anul 1749, 558 măji. Din analiza documentelor rezultă că aproximativ trei sferturi din producția anuală a fierăriei era destinată vînzării, aducînd un venit considerabil episcopiei.

Din bunăvoința sau mandatul episcopului se dădea fier unor ordine călugărești sau unor localități pentru construirea de biserici. În anii 1738—39 locuitorii din Lunca, Hotar și Valea Neagră de Sus au cerut episcopului să fie scutiți de anumite slujbe urbariale sau să fie ajutați la construirea bisericii. Episcopul a hotărît ca fiecare comună să primească cîte 50 libre fier ca ajutor. Din dispoziția episcopului N. Csaky s-a dat pentru restaurarea unei biserici parohiale din Cluj o cantitate de 22 măji fier.

Din „ieșirile fierului” nu rezultă că acesta s-ar fi folosit ca mijloc de plată așa cum se menționează pe domeniul Hunedoarei. Se aminteste doar că în anul 1750 i s-au dat consilierului regal 4 măji fier drept onorariu.

*

Marii feudali, proprietari de manufacturi, întrebunțau în întreprinderile lor aproape în exclusivitate munca iobagilor de pe domeniile lor, apelînd la mina de lucru dinafară, numai cînd între localnici nu găseau lucrători pricepuți sau cînd introduceau procedee tehnice mai avansate. În cazul nostru episcopia își recruta marea majoritate a lucrătorilor plătiți la fierărie, din rîndul iobagilor români de pe domeniul său. După felul muncilor pe care le prestau se disting trei categorii de lucrători, care participau direct la procesul de producție. În primul rînd erau așa numiții „craterari” (craterari, fimbratores, rostélyok, exustores minerarum), care se îngrijeau de pregătirea minereului și a cărbunelui pentru cuptoare, alimentau cuptoarele și le supravegheau în timpul funcționării; erau apoi topitorii (caminari, liquefactores, kemenczések) și în sfîrșit, fierarii (fabri ferrarri, magistri, kovács) care băteau fierul. Numărul lucrătorilor n-a fost același tot timpul, suferind modificări chiar și de la an la an. Pentru prima parte a perioadei tratate, din lipsă de material documentar, nu putem face o apreciere a numărului lucrătorilor. În anul 1731 a fost angajat la fierărie maistrul fierar Harptinger Antoniu. „Instrucțiunile” primite de el cu această ocazie prevăd printre altele să se comporte cuviincios cu oficialii fierăriei și să-și aducă contribuția la producerea fierului. Din fierul obținut la cuptoarele românilor trebuia să bată o anumită

cantitate sub formă de bare groase și brăzdare, plătindu-i-se 36 cr. de majă și sub formă de bare subțiri 51 cr. Pentru repararea uneltelor urma să primească 24 fl. rh. pe an, iar pentru confecționarea de unelte plata o stabilea oficialul. I se cerea de asemenea să nu aducă nici un prejudiciu meșterilor români. Din 10 aprilie pînă la 1 mai urma să fie supus unci probe pentru a se vedea „ce meserie cunoaște” și să fie plătit în această perioadă după cît va produce. Dacă oficialii vor fi mulțumiți de felul cum muncește va fi angajat cu data de 1 mai⁴⁰.

Conscrierea din anul 1733 înregistrează trei fierari (Benye Luca, Nicolae Hanga și George Ferencz), 2 topitori (Gabriel Korsa, Ignatius Todany) și 2 craterari (Mihail Robucz și Laurențiu Karolya). Toți aceștia erau iobagi din satele Vașcău și Bărăști.

În anul 1737 socotelile fierăriei înscriu 9⁴¹ fierari dintre locuitorii satelor din jurul Vașcăului. Tot aici se menționează că oficialul de la Vașcău a fost trimis la Hunedoara pentru a căuta maiștri și cărbunari necesari fierăriei și, că a rămas acolo o săptămînă. Deducem de aici că episcopia era interesată în aducerea de meșteri pricepuți, în îmbunătățirea condițiilor tehnice și prin urmare s-a orientat spre fierăriile de la Hunedoara, cu o veche tradiție în exploatarea fierului.

La „fierăria românilor”, în anul 1740, lucra la baterea fierului Benye Luca cu încă 6 fierari români. La „fierăria mare” este amintit fierarul neamț Antoniu Harptinger.

În anul 1741 sînt înregistrați 14 lucrători dintre care fierarii români Benye Luca, Benye Mihai, Păduran Iosif, Benye Gheorghe și Ferencz Gheorghe și încă 3 fierari nemți printre care și Antoniu Harptinger, topitorii Matei Gyurka, Popa Mark, Friza Ion, Hender Mihai și Popa Mihai și craterarii Robucz Petru și Boka Nicoară.

În anul 1745 numărul lucrătorilor era de 20⁴² dintre care 7 fierari, 9 topitori și 4 craterari. În continuare, cu mici variații de la an la an lucrătorii rămîn aceiași atît ca număr cît și ca persoane pînă la sfîrșitul perioadei studiate. Întrucît socotelile fierăriei și ale provizoratului nu înscriu întotdeauna pe toți lucrătorii, nu le indică numele, numărul lor putea fi mai mare decît s-a arătat aici, de aceea nu putem face nici un calcul aproximativ al numărului lucrătorilor de la fierărie în această perioadă.

Rezultă deci din cele expuse mai sus că majoritatea lucrătorilor erau localnici și mai ales iobagi români din satele aparținătoare provizoratului, care deserveau fierăria. Exploatarea fierului apare și aici

⁴⁰ Fil. Arh. Stat. Bihor, Fd. Episcopia rom. cat. Oradea, Actele economice, manufacturi, dosar 105 (1740).

⁴¹ Fierarii Pantea Ilie, Nicolae Hanga, Gheorghe Susai?, Luca Benye, Mihail, Francisc și Gheorghe Benye, Iosif Visnyovsky și Francisc Fazekas.

asociată cu satele românești ca și pe domeniul Hunedoarei⁴³, constatare valabilă și evidențiată atît pentru sfîrșitul sec. al XVI-lea cît și pentru secolele următoare, cînd la fel, atît muncile auxiliare cît și cele de specialitate erau efectuate aproape în exclusivitate de iobații din satele românești.

Se observă de asemenea la locuitorii de aici o continuitate în ocupație din tată în fiu, aceleași nume întîlnindu-se consecutiv în mai mulți ani, ca de exemplu numele de Benye, amintit și în urbariul de la 1600⁴⁴, numele de Hanga, Pantea, Popa care se întîlnesc frecvent în prima jumătate a sec. al XVIII-lea.

Documentele atestă și mină de lucru străină, adică din afara domeniului episcopiei sau chiar din străinătate. Pe lângă fierarii nemți întîlniți în această perioadă, documentele indică și topitori străini. În anul 1743 lucrau la fierărie cîțiva topitori din Zips și topitorul Ioanes Plyandra⁴⁵ din Gölnicz cu lucrătorul Czobotar, angajați prin contract.

În afara categoriilor de lucrători menționate pe lângă fierărie, mai lucrau și alții, de obicei fierarii angajați prin contract pentru diferite munci. Aceștia erau folosiți de cele mai multe ori la muncile de întreținere a fierăriei și la confecționarea instrumentelor și uneltelor. Nelipsiți erau și fierarii țigani care se ocupau în special cu producerea cuielor, scoabelor și potcoavelor. În mod obișnuit toți acești fierari confecționau uneltele în atelierele lor proprii, din fierul primit de la fierărie și erau plătiți la bucată sau după cantitatea de material întrebuintată, cîte 3 cr. la libra de fier. În anul 1744 li s-a dat fier nemților din Beliu pentru confecționarea a 39 securi, 22 sape, 26 cio-cane de bătut coasa, 19 coase și 44 securi, plătindu-li-se suma de 50 fl. rh. 51 cr. Fierarilor din Cărpinet li s-au dat în anul 1750, 6 măji fier pentru 554 potcoave. Țiganii din Vașcău au confecționat în anul 1741, 16 000 cuie pentru scînduri.

În ce privește personalul administrativ al fierăriei materialul documentar ne dă foarte puține date. Conscrierea din anul 1721 menționează că episcopia cheltuia pentru salariile trimestriale ale oficialului suma de 22 florini. Oficialii fierăriei (officiales) sînt amintiți apoi în anii 1730—32. Socotelile fierăriei din anul 1737 sînt întocmite de oficialul Francisc Mezely (ferrifodinae Vaskoiensis officialis) numit în același timp și „curator”. Mai este amintit apoi și un „controlor” (contralor sau contraagens) pe lângă oficiul „contraloratus”. Este înscris

⁴² Fierarii Pantea Ilie, Benye Luca, Hanga Nicolae, Susai? Gheorghe și 3 nemți, topitorii Matei Gheorghe, Popa Mark, Todan Vasile, Friza Ioan, Simedru Flore, Balica Ioan, Popa Styop, Korcsa Gavril și Friza Gheorghe, craterarii Robucz Petru, Boca Nicolae, Popa Mihai și Hanga Filimon, Fil. Arh. Stat. Bihor, Fd. Episc., Acte econ., socot. proviz. Vașcău anul 1745.

⁴³ D. Prodan, Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII, în Anuarul inst. de inst. din Cluj, I—II, 1958—1959, pag. 73.

⁴⁴ D. Prodan, Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea, vol. II, pag. 850.

⁴⁵ Fil. Arh. Stat. Bihor, Fd. Episc., Acte econ., manufacturi, dosar 108 (1743).

uneori pe lângă fierărie și un scrib angajat prin contract. În anul 1737 scribul era angajat pe 9 luni și i s-a plătit suma de 22 florini 30 cr. Curatorul apare în socotelile fierăriei pînă în anul 1744. De la această dată la Vașcău a fost înființat provizoratul, iar socotelile fierăriei sînt întocmite în continuare de către provizor împreună cu ale provizoratului. În scripte nu mai apar oficialii fierăriei. Dat fiindcă ne lipsesc statele de funcțiune ale provizoratului Beiuș și Vașcău nu putem face o apreciere justă a personalului administrativ a numărului oficialilor și a modului în care erau retribuiți.

*

În prima jumătate a sec. al XVIII-lea sistemul de salarizare practicat la fierăria de la Vașcău era cel mixt, în natură și bani, cu tendințe de trecere la salarizarea în bani. Plata în natură o găsim menționată mai ales în cazul unor lucrători străini angajați prin contract. La 1743 topitorul Ioanes Plyandra, pe lângă cei 3 fl. rh. și 45 cr. săptămînal, mai primea lunar și $\frac{1}{2}$ metretă cereale, iar lucrătorul lui primea săptămînal 2 fl. rh. 10 cr. și $\frac{1}{4}$ metretă cereale.

Pentru stabilirea salariului în bani s-a luat ca unitate maja de fier de 100 libre. S-a fixat deci plata unui fierar pentru baterea unei măji de fier sub o anumită formă. Astfel pentru baterea unei măji în bare groase se plăteau 36 cr., a unei măji de bare subțiri 51 cr. iar a unei măji în brăzdare, 36 cr. Era mai scump plătită baterea fierului din zgură. Pentru o majă bare groase în acest caz se plăteau 51 cr., iar pentru una de bare subțiri, 1 fl. rh.

Topitorii și craterarii erau plătiți în funcție de cantitatea de fier ce se obținea de la cuptoare. Pentru o majă de fier primeau 20 cr., iar craterarii de la 5 la $5\frac{1}{2}$ cr. Aceste plăți stabilite la unitatea de produs au rămas neschimbate în ultimele 3 decenii ale primei jumătăți a sec. al XVIII-lea, după cum a rămas neschimbat aici și prețul de vînzare al fierului. Datorită variației producției și a numărului lucrătorilor de la an la an nu putem face o apreciere exactă a salariului mediu anual sau lunar al unui lucrător în această perioadă. Prin acest sistem de plată al lucrătorilor, după producție, episcopia urmărea co-interesarea lor în creșterea acesteia.

Pe lângă veniturile obținute din muncile speciale de reducere a minereului și batere a fierului, lucrătorii respectivi mai obțineau venituri și din prestarea altor munci la fierărie, ca repararea cuptoarelor, a foilor și a altor utilaje, confecționarea și repararea instrumentelor și uneltelor. În anul 1743 topitorii au primit suma de 25 fl. rh. și 54 cr. pentru repararea a 4 cuptoare, a 6 foi și a altor instrumente.

◆

Marii proprietari feudali erau interesați în dezvoltarea manufacturilor urmărind cu perseverență creșterea veniturilor bănești prin valorificarea produselor⁴⁶. Veniturile bănești provenite de la fierării se obțineau în genere din vânzarea fierului.

În anul 1737 fierăria de la Vașcău a adus domeniului un venit de 2 783 fl. rh. 43¹/₂ cr. din vânzarea a 635 măji fier, la care se mai adaugă și suma de 289 fl. rh. din răscumpărarea a 340 coșuri cărbune, însumînd un venit de 3 072 fl. rh. și 43¹/₂ cr. S-au cheltuit din această sumă 1 039 fl. rh. pentru retribuirea lucrătorilor, 935 fl. rh. pentru cumpărarea de materie primă și 334 fl. rh., 7 cr. pentru întreținerea fierăriei. Prin urmare a rămas episcopiei un venit net de 1 304 fl. rh. 36 cr., care au fost vărsați la casa perceptorală din Oradea. Din venitul total de 7 634 fl. rh. 25 cr. al provizoratului Vașcău pe anul 1749, a revenit din vânzarea fierului și răscumpărarea cărbunelui suma de 3 513 fl. rh. 20 cr., ceea ce reprezintă aproape jumătate din venitul provizoratului. Scăzînd din venitul total al fierăriei cheltuielile de întreținere și plata lucrătorilor, rămîne un venit net de 2 152 fl. rh. 13 cr.

Făcînd o comparație a veniturilor domeniului provenite de la fierărie cu cele din alte surse, cum ar fi sarcinile feudale, constatăm că cele de la fierărie sînt mult mai mari. Spre exemplu în anul 1749 veniturile provenite din obligațiile⁴⁷ urbariale și extraurbariale în bani, ale celor 30 localități din provizoratul Vașcău, se ridicau la suma de 1 092 florini 48 cr., pe cînd venitul fierăriei era de 2 152 fl. rh. 13 cr. Putem afirma deci că la mijlocul sec. al XVIII-lea fierăria era principala sursă de venit a provizoratului Vașcău și importantă sursă pentru întreg domeniul episcopiei.

Din cele relatate mai sus înțelegem și mai mult interesul stăpînului pentru înzestrarea și întreținerea fierăriei. În acest scop episcopia întrebuința atît materiale din producția proprie cît și cumpărate și folosea atît muncă gratuită cît și plătită. Materialul lemnos folosit la reparații și la construcții îl lua din pădurile proprii. Instalațiile, instrumentele, uneltele erau produse și întreținute de asemenea din fier propriu. Ca materiale pentru întreținerea fierăriei se cumpărau în special piei de bovine pentru foi, praf de pușcă și untură pentru ungerea diferitelor utilaje.

În anul 1737 s-au cumpărat 278 libre⁴⁸ untură de porc cu 32 fl. rh. 26 cr., în anul 1742, 38 libre cu 8 fl. rh. 24 cr., iar în anul 1749, 90 libre cu 18 fl. rh. Documentele menționează că în anul 1744 s-a cumpărat, pentru foi, o piele de vițel de la un tăbăcar din Debrețin cu

⁴⁶ B. Surdu, op. cit., pag. 200.

⁴⁷ Socoteliile provizoratului înregistrează ca obligații urbariale: prețul pieilor de vulpe și jder, răscumpărarea hameiului, taxa morilor și taxa pășunilor; iar ca obligații extraurbariale: Crișma seacă, vama de la Holod, taxa pentru cazanele de fiert țuică și taxa pentru pășunatul porcilor.

⁴⁸ Prețul unei libre de untură varia de la 7 la 12 cr.

10 fl. rh. 19 cr. Cheltuielile cele mai mari pentru întreținerea fierăriei se făceau cu mîna de lucru, care în mare parte era plătită. Documentele înscriu an de an diferite reparații la fierărie cum ar fi repararea ciocanelor, a foilor, a roților, a cuptoarelor, apoi confecționarea și repararea uneltelor necesare, toate aceste munci făcîndu-se cu lucrători plătiți atît din cadrul fierăriei cît și dinafara ei. În anul 1749 pentru construirea unui ciocan mare s-a plătit fierarilor de la fierărie și unor fierari din Gyimes suma de 23 fl. rh. 45 cr. Tot acum pentru transportul pietrii de construcție necesară la cuptoare s-au plătit 22 zile muncă, de fiecare zi cîte 2 care de piatră a 30 cr. carul.

*

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea fierăria de la Vașcău era o manufactură de tip feudal, cu caracter mixt iobago-capitalist. Forța de muncă o constituia în marea ei majoritate oamenii de pe domeniul episcopiei, iobagii, care efectuau atît muncile auxiliare cît și pe cele de specialitate. Mîna de lucru dinafara domeniului era adusă numai în cazul unor inovații tehnice sau încercări de îmbunătățire a producției. Muncile auxiliare erau executate în mod obișnuit în contul obligațiilor feudale, dar în parte se și plăteau. Lucrătorii care efectuau muncile de specialitate, de topirea și baterea fierului, erau întotdeauna plătiți.

Menirea fierăriei era de a produce în primul rînd fierul brut, apoi de a-l bate sub cele trei forme. În subsidiar producea și diferite instrumente și unelte. Atelierele erau înzestrate cu cuptoare pentru reducerea minereului și reîncingerea fierului, cu ciocane mari hidraulice și cu toate uneltele necesare extragerii și baterii fierului. Fierăria funcționa pe baza forței motrice a apei, după sistemul morilor.

Procesul de producție se desfășura în condiții tehnice mai avansate. Au fost aduși aici meșteri străini din alte centre minere cu o îndelungată experiență în aceste munci și cunoscători a noi metode de lucru, deși nici iobagii români nu erau străini de tehnica înaintată a producerii fierului, mai ales că lucrau din tată în fiu din cele mai vechi timpuri.

Episcopia și-a repartizat în așa fel muncile iobăgești în provizoratele Beiuș și Vașcău, încît fierăria funcționa și vara în perioada de vîrf a muncilor agricole. Iarna, uneori își întrerupea activitatea din cauza condițiilor atmosferice.

Din producția de fier se asigurau în primul rînd nevoile proprii ale domeniului, dar cea mai mare parte era destinată vînzării. Vînzarea se făcea atît la fierărie cît și la provizoratul Beiuș și la depozitul din Oradea. Prețul de vînzare era stabilit în funcție de calitatea fierului. Întrucît fierăria era o importantă sursă de venituri, episcopia s-a preocupat continuu de înzestrarea și întreținerea ei.

Relațiile de producție în cadrul fierăriei erau cele feudale, cu elemente incipiente capitaliste manifestate în extinderea treptată a salariizării și asupra muncilor auxiliare și mai ales în sistemul de salariizare, în natură și bani cu tendințe spre cel în bani.

Pentru cunoașterea evoluției de la relațiile de producție feudale la cele de tip capitalist este necesară studierea producerii fierului la Vașcău în a doua jumătate a sec. XVIII-lea și în secolul următor, mai ales că districtele Beiuș și Vașcău au fost centre importante în industria mineritului și în prelucrarea metalelor.

LA MANUFACTURE DE FER DE VASCAU DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVIII-e SIÈCLE

Resumé

Les documents des archives sur lesquels repose ce travail donnent la situation de la manufacture de fer de Vașcău dans la première moitié du XVIII-e siècle. On décrit dans l'introduction l'évolution des exploitations minières dans le comitat de Bihor jusqu'à la fin du XVII-e siècle.